

Een geschiedenis van suïcide: het verleden als verklaring en alternatief

Anton van Hooff

- 1 Wilsdood van de oudheid
- 2 Doodzonde in de middeleeuwen
- 3 Moraal en melancholie in de vroegmoderne tijd
- 4 Rede en romantiek in de achttiende eeuw
- 5 Moloch van de negentiende-eeuwse metropool
- 6 Conclusies

De mens heeft zich op vele manieren willen definiëren tegenover andere levende wezens. Is hij uniek door zijn lopen op twee benen, zijn fijne vingermotoriek, zijn denkvermogen of zijn stereoscopisch gezichtsvermogen? Of is hij juist bijzonder als lachend wezen, *animal ridens*? Meer tot nadenken stemt zijn unieke vermogen zich van het leven te beroven.

Gestrande walvissen of vogels die tegen stroomdraden vliegen lijden namelijk aan storingen in hun oriëntatievermogen. Het hardnekkige verhaal over lemmingen die zich ombrengen om zo ruimte te scheppen voor hun soortgenoten, berust op de misleidende natuurfilm van de Disneystudio *Wild Wilderness* uit 1958. Disneys cameralieden moesten de lemmingen eigenhandig van hoogten werpen, want lemmingen gedragen zich van nature niet zo altruïstisch. Wat wel eens bij deze solitaire dieren gebeurt is het volgende. Als ze na de paartijd, die hen tijdelijk bijeenbrengt, driftig op zoek zijn naar een eigen territorium, zwemmen ze soms wilde stromen over en verdrinken daarbij. Met doelbewuste suïcide omwille van het behoud van de soort heeft dit risicovolle gedrag niets van doen. Het dichtst bij menselijke suïcide komt nog het wegwijnen van trouwe huisdieren na het overlijden van hun baas – gevallen van honden of paarden worden wel genoemd. Dit kan men misschien beter ‘bedoelde zelfversterving’ noemen, een methode die in vele culturen bij zieke, oude mensen voorkomt. De mens lijkt dus werkelijk uniek als *animal suicidale*. Tenslotte is de mens het enige wezen dat moet leren leven met de onontkoombaarheid van de dood.

Suïcide komt in buiten-Europese culturen evenzeer voor als in de wereld van het Westen. Tot de geschiedenis van deze wereld zal dit stuk zich beperken, want hier kunnen de wortels van onze eigen benadering vermoed worden. Een zeker historisch bewustzijn kan sociale wetenschappers behoeden voor de pretentie dat hun denkbepelden algemeen geldig zijn: ook suïcidologen zijn kinderen van hun cultuur en tijd. Een besef van het verleden doet de tijdgebondenheid van alle gehanteerde paradigma's inzien. Tevens kan de geschiedenis de ogen openen voor de diversiteit van houdingen en er zo toe bijdragen een beter begrip op te brengen voor suïcidale patiënten met een ander cultureel referentiekader.

De zorg waarmee al in de steentijd doden werden begraven, getuigt van de menselijke worsteling met de dood. Het is niet uit te maken of onder de begraven voorouders ook suïcidanten waren. Zich van een hoogte storten of voedsel weigeren zijn methodes die geen technische middelen vereisen. In de jonge steentijd, circa 10.000 jaar geleden, leerde de mens spinnen en weven en sindsdien was het eerste hulpmiddel voor suïcide, de strop, beschikbaar. Zelfverhanging is altijd en overal de primaire methode van suïcide geweest. ‘The overwhelming method of suicide in Africa is hanging’, aldus vatte Bohannan de rapporten samen die hij in 1960 uitgaf over suïcide in het premoderne Afrika. In Bunyoro werd de strop gebruikt in meer dan 90% van alle gevallen. Voor een van Bohannans zegslieden waren de woorden zelfverhanging en zelfdoding identiek (Bohannan, 1960).

1 Wilsdood van de oudheid

Ook in de Grieks-Romeinse wereld, onze ‘ouderbeschaving’ moet zelfverhanging de belangrijkste methode zijn geweest. Mythe, epos, wetsteksten, zwarte humor en andere indirecte bronnen maken die veronderstelling plausibel. In de ongeveer 1300 feitelijke gevallen die ons uit de hele oudheid bekend zijn, neemt het steekwapen echter de eerste plaats in. In bijna 40% van alle geregistreerde gevallen werd het zwaard, de dolk of het scalpel gebruikt. Deze oververtegenwoordiging van wapens is toe te schrijven aan de aard van de bronnen. Het zijn immers de grote mannen die een plaats krijgen in de literaire bronnen. De suïcide van generaals, politici en wijsgeren wordt vaak voorgesteld als de bekroning van een heroïsch leven. De strop geldt als het minderwaardige middel voor vrouwen en slaven. De enkele keren dat een vrouw zich van een steekwapen bedient, onderstreept die keuze haar mannelijk aard. Zo zegt Valerius Maximus in zijn *Gedenkwaardige feiten en woorden* (6.1.1) over Lucretia, die zich met een dolk doorstak: een mannelijke geest was door een kwalijke vergissing van het lot in een vrouwenlichaam terecht gekomen.

De taartgrafiek van figuur 1.1 laat zien dat de antieke methoden hard waren. Ze getuigden van het vaste besluit om het leven te beëindigen. Er was geen plaats voor het moderne gokken met de dood, ‘gambling with death’, door een handvol pillen te slikken. Suïcide was in de oudheid geen kreet om hulp, maar een wilsdaad. De gangbare termen in de klassieke talen drukken de betekenis van de wil bij suïcide uit. Grieks en Latijn spreken van ‘gewilde dood’ (respectievelijk *hekousios thanatos* en *mors voluntaria*).

Het prototype van de antieke wilsdood is de held Ajax. Tijdens het tienjarige beleg van Troje door de Grieken gold hij als de ‘heros’ die alleen in Achilles zijn meerdere moest erkennen. Toen deze gesneuveld was door een pijl in zijn enige kwetsbare plaats, de hiel, brak er in het Griekse kamp een hevig conflict uit over de vraag wie recht had op de wapenuitrusting van Achilles. In het geschil legde Ajax het af tegen de listige Odysseus. Deze afgang verduisterde zijn geest. Hij zon op wraak. Menend dat hij zijn Griekse kwelgeesten aflachtte, hield hij huis onder een kudde schapen. Toen zijn geest weer helder was, besepte Ajax dat hij de mensen niet meer onder ogen kon komen en stortte zich in zijn zwaard.

Ajax vertegenwoordigt in de hoogste mate de antieke schaamtecultuur, waarin mensen zich in de eerste plaats zien door de ogen van anderen – een puberale houding zo men wil. De betekenis van Ajax als antiek model blijkt niet alleen uit zijn belangrijke rol in het epos, toneel en

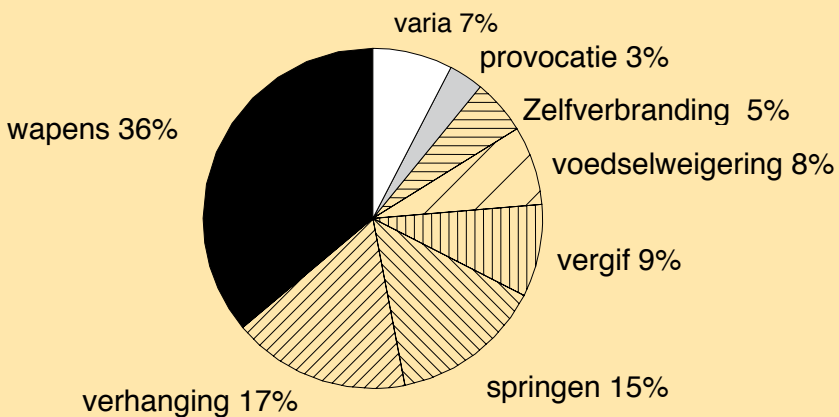
andere literatuur, maar ook in de beeldende kunst. Van de ongeveer honderd uitbeeldingen van antieke suïcide die de auteur bekend zijn, neemt hij bijna de helft voor zijn rekening (Van Hooff, 1999).

Hoezeer Ajax als voorbeeld van ware mannenmoed gold, blijkt ook uit een heel specifiek artefact, de bronzen plaquettes op de leren riem waarmee de Griekse infanterist zijn grote, ronde schild vasthield. Diverse plaquettes laten Ajax op zijn zwaard zien. Griekse krijgers trokken dus letterlijk ten strijde met dit voorbeeld van doodsverachting voor ogen.

Het vrouwelijke model van suïcide uit schaamte is Lucretia, die hiervoor is genoemd als de uitzonderlijke vrouw die een steekwapen hanteerde. Volgens de Romeinse sage dwong de zoon van de zevende en laatste koning van Rome, Tarquinius Superbus, haar op listige wijze tot seks. Hij benaderde haar 's avonds, terwijl haar man Collatinus en andere Romeinen de stad Ardea belegerden. Toen zij als kuise echtgenote weigerde op zijn avances in te gaan, zei hij dat hij niet alleen haar zou doden, maar ook een slaaf, die hij zogenaamd in overspel met haar had betrappt. Zo zou hij namens haar echtgenoot Collatinus de schande hebben gewroken. De vrees voor dit eerverlies deed Lucretia toegeven. Maar 's morgens riep zij haar familieleden en goede vrienden bij zich, vertelde wat er gebeurd was en doorstak zich voordat iemand kon ingrijpen. Zo zette ze haar woorden kracht bij en behoedde zichzelf voor de 'objectieve' schuld die ze anders te dragen had: hoewel ze zich subjectief niets te verwijten had, zouden mensen haar altijd aankijken als de vrouw die onteerd was.

De verbijsterde getuigen van haar daad zwoeren ter plaatse bij de bloedbevleete dolk dat zij de tirannie zouden verdrijven. Tarquinius en zijn familie werden inderdaad verdreven, Rome werd een republiek en Lucretia bleef de hele oudheid door de icoon van vrouwelijk *virtus* (letterlijk: mannelijkheid) (Donaldson, 1982).

Figuur 1.1 Antieke methoden voor zelfdoding

Figuur 1.2 Schildplaatje: Ajax op zijn zwaard

Volgens de antieke bronnen volgden talrijke mensen van aanzien Ajax, respectievelijk Lucretia. Bij vrouwen gaat het steeds om (de dreiging van) seksuele onttering. Voor mannen die maatschappelijk actief waren, bestonden er meer risico's het gezicht te verliezen. Zo wenste menig generaal een smadelijke nederlaag niet te overleven. Politieke leiders konden menigmaal een afgang niet verkroppen en schuldenaars waren niet tegen de schande van een faillissement opgewassen. Schaamte, Latijn *pudor*, is dan ook het eerste motief dat Romeinse rechtskundigen noemen als 'geldige' gronden voor suïcide. Ze kwamen tot de opstelling van een lijstje van motieven in de discussie over een netelig juridisch probleem: kon de suïcide van iemand die in staat van beschuldiging was gesteld, gelden als een schuldbekentenis? Het antwoord op deze vraag was van meer dan moreel belang, want in geval van schuldigverklaring werd het bezit doorgaans geconfisqueerd. De algemene teneur van de opinies die de gezaghebbende rechtskundigen formuleerden, is er een van terughoudendheid: men mocht alleen een impliciete bekentenis aannemen als vaststond dat de betrokkene niet uit het leven was gestapt wegens ondraaglijk lijden (*impatientia doloris*), genoeg hebben van het leven (*taedium vitae*), als demonstratie van wijsgerige doodsverachting (*iactatio*) of uit schaamte (*pudor*). Suïcide als zodanig of een poging daartoe was dus allesbehalve strafbaar. Slechts in het geval dat een soldaat een suïcidepoging deed, voelde de gemeenschap zich geschaad door een soort desertie, die in principe – enigszins onlogisch – werd bestraft met de dood. Maar zelfs hier pleiten de rechtskundigen voor voorzichtigheid: de doodstraf mag alleen worden opgelegd als niet een van de 'verontschuldigende' gronden in het spel is (Wacke, 1980).

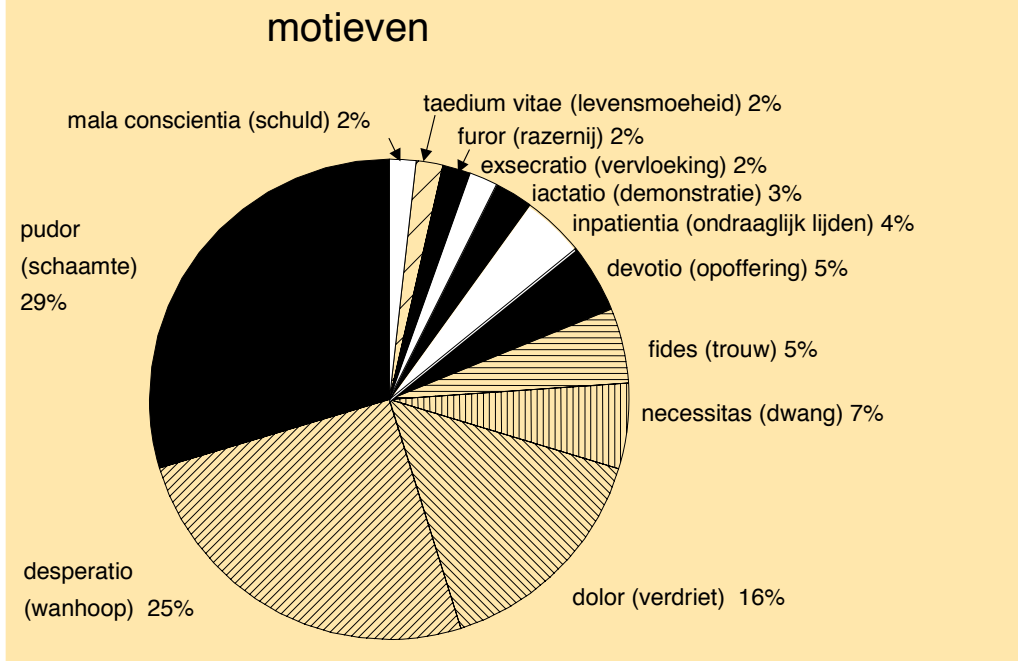
De nuchtere lijstjes van de Romeinse juristen, aangevuld met andere gronden, maken het mogelijk het antieke motievenparadigma te reconstrueren, zoals weergegeven in figuur 1.3 (Van Hooff 1990a, speciaal p. 105 e.v.).

In woelige tijden of tijdens een onderdrukkend regiem van een tirannieke heerser was vrijwillig in stijl sterven vaak de enige manier om de eer te bewaren. Toen Caesars verbitterde tegenstander Cato Minor in 46 voor Christus definitief in Noord-Afrika verslagen was, trok hij zich terug in de stad Utica. Na nog wat gelezen te hebben in Plato's *Phaedo*, een werk over de onsterfelijkheid van de ziel, doorstak hij zich met een zwaard. Spoedig werd hij als Cato Uticensis een Stoïsche heilige.

Vastbeslotenheid, een filosofische houding en het opvoeren van een indrukwekkend schouwspel maakten de suïcide van Cato en Seneca tot dankbare stof voor het Europese toneel. Shakespeare maakte het begrip 'Roman death' tot een gangbare aanduiding voor een waardige suïcide. Nog in 1987 barstte er in Nederland onder letterkundigen en andere publicisten een bizarre discussie los over de vraag of de suïcide van Menno ter Braak bij de Duitse inval in mei 1940 als een ware 'Romeinse dood' kon gelden.

Ook als men gedwongen werd tot suïcide was het voor de stoïcijn mogelijk de suïcide tot een *mors voluntaria* te stileren. Daarin slaagde Seneca volkomen. Toen hij in 65 na Christus van keizer Nero de order kreeg een einde aan zijn leven te maken, voerde hij eerst een wijsgerige conversatie met zijn vrienden en liet zich toen de aderen van de arm aansnijden. Toen het bloed niet vlot genoeg uit zijn – verkalkte? – aderen vloeyde, nam hij in een warm bad plaats. Toen zelfs die therapie niet hielp, liet hij zich door een bevriend medicus scheerlingsap toedienen. Dit gif had een filosofische geur omdat de Atheners Socrates ermee ter dood hadden gebracht in 399 voor Christus.

Figuur 1.3 Taartgrafiek motieven

Voor de oudheid was er niets schokkends aan het feit dat een arts optrad als werktuig van de wil van de suïcidant. Ook de Hippocratische artsen, die slechts een van de medische scholen waren, hadden geen morele scrupules om deze laatste bijstand te verlenen. Door hun eed hadden ze alleen maar beloofd zich niet te lenen tot gifmoord op verzoek van een derde. De letterlijke vertaling van de betreffende passage van de Eed zegt namelijk: 'En ook niet zal ik iemand desgevraagd een dodelijk middel toedienen' (Rütten, 1997; Van Hooff, 2004b).

De exemplarische gevallen en het uitvoerige filosofische discours wekken de indruk dat suïcide in de antieke wereld doodnormaal was. Maar kwam suïcide werkelijk veel voor? De 1300 gevallen van suïcide die uit de Grieks-Romeinse wereld bekend zijn, behelzen ruw geschat 20.000 individuen. Dit grote aantal is het gevolg van de collectieve eigendodingen, soms van grote massa's, zoals de 5000 mensen in Gamala, die zich volgens de geschiedschrijver Flavius Jozephus van het leven beroofden toen de Romeinen in de Joodse Oorlog op het punt stonden hun stad in te nemen.

Alleen op het eerste gezicht is het aantal van 20.000 indrukwekkend. Het cijfer is echter onbetekenend als het wordt afgezet tegen de tijd (circa 2000 jaar) en de ruimte: op zijn hoogtepunt had het Romeinse Rijk 50 á 60 miljoen inwoners. Met deze cijfers komen we tot een zelfdodingsquotum van niet meer dan 0,02. Via de beschikbare gegevens kan dus geen greep op de werkelijkheid gekregen worden. De lage quota van de moderne mediterrane landen suggereren

Figuur 1.4 Seneca's dood door Rubens

zelfs dat de frequentie ook in de oudheid niet al te hoog moet zijn geweest. De idee van de 'Romeinse dood' is dus een mythe, maar wel een invloedrijke.

Telkens weer heeft het latere Europa de antieke voorbeelden gebruikt om de eigen positie te definiëren, veelal in christelijke afschuw over de heidense minachting voor het leven, maar ook wel in pleidooien voor een permissieve houding. De antieke voorbeelden functioneerden vaak in moraaltheologische en filosofische debatten, waarbij de antieke filosofie een krachtige inspiratie bleef. Christelijke denkers konden bij Plato, Aristoteles en de Stoa argumenten vinden voor de afwijzing van suïcide.

Volgens het platonisme, en nog sterker in het neoplatonisme, mag de mens alleen door middel van wijsheid zijn ziel losmaken van de kerker van het lichaam. Een gewelddadige bevrijding van het goddelijke element dat de ziel vertegenwoordigt, is uit den boze. De dood forceren is te vergelijken met het weglopen van een slaaf bij zijn heer: een suïcidant bestaat zijn goddelijke meester. Aristoteles blijft aardser in zijn bezwaren: voor hem is suïcide een zich onttrekken aan de samenleving. Niet alleen is het een asociale daad, maar ook een egoïstische: suïcide is een vorm van geperverteerde eigenliefde.

De Stoa wijst suïcide in principe af, want ieder mens moet zo goed mogelijk de rol spelen die hem door de wereldorde, de *logos*, is toegewezen. De stoïcijn blijft op zijn post, tenzij hij onmiskenbare aanwijzingen krijgt dat zijn dood in de wereldorde ligt. Dan is het zijn taak waardig te sterven. Vandaar dat de stoïcijnen Cato Uticensis en Seneca tot iconen van antieke suïcide werden. De filosofische suïcide werd, zoals eerder beschreven, zelfs door de Romeinse juristen erkend als een vergeeflijke categorie.

Andere filosofische richtingen, die in het christelijke Europa doorgaans werden gehekeld, erkenden wel het principiële recht op zelfbeschikking. De 'hondse' denkers, de Cynici, maakten van hun vrije dood zelfs een demonstratie van hun minachting voor alle conventies. Toen de aartscynicus Diogenes dodelijk ziek was geworden 'sleepte hij zich met moeite naar een brug bij het gymnasion en wierp zich ervan af; hij had de bewaker van de worstelschool tevoren de opdracht gegeven hem in de beek de Ilissos te gooien als hij vastgesteld had dat hij de laatste adem had uitgeblazen. Want zo weinig konden dood en begrafenis Diogenes schelen.'

Veel ingehoudener is de opstelling van de Epicuristen. Voor hen is de norm de kwaliteit van het bestaan hier en nu. Goden en hiernamaals, voor zover hun bestaan wordt aangenomen, doen er niet toe. 'Als de dood er is, ben ik niet. Als ik ben, is de dood er niet', luidt het adagium van Epicurus en zijn volgelingen. Als het bestaan onherroepelijk zijn kwaliteit heeft verloren, mag de mens zich 'uit het leven leiden', zoals het filosofisch eufemisme luidt. Maar de Epicuristen waarschuwen wel tegen 'frivole' redenen. 'Ben je er werkelijk zeker van dat je ziekte ongeneeslijk is?' vragen zij. En zelfs als je ten dode bent opgeschreven, kan het rekken van het leven waardevol voor je vrienden zijn. Tegenover het stoïcijnse 'nee, tenzij' stellen de Epicuristen dus hun 'ja, mits'.

Enkele antieke denkers maakten zich vrolijk om de paradox dat de mens in dit geval meer macht heeft dan de eeuwiglevende goden: hij kan tenminste een einde maken aan zijn bestaan.

2 Doodzonde in de middeleeuwen

De desintegratie van het Romeinse Rijk in het westen (omstreeks 500 na Christus) betekende een tijdelijke terugval in heidendom en barbarisme. West-Europa maakte een heroïsche tijd mee, die in veel opzichten doet denken aan de Homerische wereld van Ajax. In middeleeuwse literatuur vinden we dan ook de helden die aan de zelfgekozen dood de voorkeur geven boven het verlies van eer. In de latere hoofse literatuur proberen geliefden, zoals koningin Guinevere en haar ridder Lancelot uit de Arthurlegende, zich te doden als ze menen dat de ander dood is, maar natuurlijk worden zij op het nippertje gered.

Officieel echter gold de christelijke leer die suïcide onder alle omstandigheden afwees. Voor een deel gebruikten kerkvaders de neoplatoonse argumenten. Het was alleen aan God om te beschikken over het leven dat Hij gegeven had.

Het was Augustinus (354-430) die alle argumenten bundelde en zo de officiële kerkelijke leer vastlegde. Hij kwam daartoe uit pastorale overwegingen. Als bisschop van Hippo in Noord-Afrika zag hij zich namelijk geconfronteerd met een concurrerende christelijke kerk, die van de donatisten. Zij vereerden als martelaren zelfs degenen die zich in religieuze vervoering van hoogten hadden gestort. Om aan te tonen dat dit gedrag allesbehalve christelijk was en dat de donatisten dus ketters waren, zocht Augustinus naar argumenten in de gemeenschappelijke autoriteit van de Bijbel. Hij legt het gebod 'gij zult niet doden' uit als een algemeen verbod op doden van mensen door mensen (behalve natuurlijk in geval van een rechtvaardige oorlog). 'Hij die zichzelf doodt, is een moordenaar (Qui se ipsum occidit homicida est)', verklaart Augustinus in de *Staats Gods* 1,17. Zonder het woord te gebruiken, om de eenvoudige reden dat het nog niet bestond, heeft Augustinus al het concept dat een eigendoder een *suicida* is.

In zijn drang om aan te tonen dat de donatisten volstrekt antibijbels bezig zijn, graast de kerkvader de Heilige Schrift af. Was het niet zo dat Jezus zelf door de duivel werd uitgedaagd zich van de tinnen van de tempel te storten, maar weigerde? Voor Augustinus is die weigering een principiële afwijzing van suïcide door de Heer zelf.

Ook Judas Iskariot voorziet Augustinus van bijbelse argumenten. In het *Evangelie van Matteüs* 27:5 is zijn zelfverhanging niet meer dan de welverdiende dood van een wanhopige verrader. Augustinus maakt van Judas echter de aartszondaar. Terwijl een van de rovers die met Jezus gekruisigd werd op het laatste moment nog tot inkeer kwam en zodoende nog dezelfde dag met Jezus in het paradijs kwam, verwierp Judas Gods genade volledig. Door zich te verhangen, maakte Judas het zich onmogelijk nog op het laatste moment God aan te roepen. Zo beging hij de doodzonde van de *Desperatio*, het wanhopen aan Gods genade. Thomas van Aquino (ca. 1225-1274), de invloedrijkste theoloog van de hoge middeleeuwen, volgt Augustinus' gedachtelijn. Judas had niet meer dan een verkeerde spijt: 'Judas had inderdaad angst en pijn omdat hij de begane zonde betreurde, maar hij had geen hoop.' Suïcide is volgens Thomas de ergste zonde, omdat men er geen berouw meer over kan hebben. Bovendien, en hier komt Aristoteles om de hoek kijken, is het een vergriep tegen zichzelf 'want alles houdt van nature van zichzelf, met als gevolg dat alles zich van nature in leven houdt.'

Figuur 1.5 Judas die zich verhangt tegenover de triomferende Jezus aan het kruis

Zelfverhanging, al in de oudheid gezien als een infame methode, krijgt in het christelijke Europa zo een bijzonder sinistere betekenis. In de Arenakapel in Padua confronteert de schilder Giotto (1266-1337) de christelijke hoofddeugden op de rechterwand met de hoofdzonden aan de linkerkant. Tegenover het fresco van de Lijdzaamheid, *Patientia*, staat de *Desperatio* afgebeeld als iemand die zich verhangt. Linksboven fladdert een duiveltje dat het moment van opperste triomf beleeft. In de latere middeleeuwen ontstaat het stichtelijke genre van de *Ars moriendi*, de kunst van het sterven. In woord en beeld wordt de christen gewaarschuwd voor de bekoringen die hem nog in zijn laatste uur kunnen overvallen. Vlak voor de dood probeert de duivel het nog één keer en fluistert de zieke in: 'Dood je maar, dood je maar.'

De formidabele denker die Augustinus is, schrok er niet voor terug de heilige huisjes van de heidense oudheid omver te werpen. Wat moeten we van Lucretia denken? Wat had ze zichzelf eigenlijk te verwijten? Niet zij was immers de schuldige, maar haar verkrachter. Of was het misschien zo dat zij de verkrachting lekker had gevonden? Had ze daarover soms een kwaad geweten? Wat eerst niet meer dan een infame suggestie is, wordt bij Augustinus al spoedig zekerheid: Lucretia was een zondares. Zij doodde zich niet uit schaamte, maar uit schuldgevoel. Aldus haalt Augustinus Lucretia van haar antieke voetstuk. Zijn herinterpretatie is karakteristiek voor de umwertung aller werte die het christendom brengt: de antieke *shame* maakt plaats voor de christelijke *guilt*.

Zeker sinds Augustinus bestond dus de idee van zelfmoordenaar. De passende term *suicida* werd pas veel later geïkt, namelijk door Walter van Saint Victor in 1177. Hij ergerde zich aan collega's in de theologie die zich al te veel lieten leiden door heidense filosofen zoals Seneca. Wat

voor iemand was dat nu helemaal? 'Wilt u weten hoe onmannelijk hij zich doodde? [...] toen die man die slapper was dan welke vrouw ook, gedwongen werd te sterven nam hij zijn toevlucht tot de baden en begroef hij zich als een kleine jongen tot aan zijn nek in geparfumeerd, lauwwarm water als in de zachtste veren. Daarop werden de aderen van beide armen lichtjes aangesneden zodat hij de onmannelijke geest gaf in uiterst comfort en bijna in slaap. Aldus maakte hij met grote vindingrijkheid de dood zelf en het doodslijden tot een groot genoegen voor zichzelf. Die man is geen broedermoordenaar (*fratricida*), maar erger: een zelfmoordenaar (*suicida*). Stoïcijns van professioneel was hij een epicurist in de dood. Denkt u dat hem een plaats in de hemel is gegeven samen met Nero, Socrates en Cato, stuk voor stuk zelfmoordenaars (*suicidae*)?' De schrijver is kennelijk zo ingenomen met zijn woordvondst dat hij *suicida* herhaalt. De term is een typische woordvorming van de middeleeuwen toen men zeer vrij omging met de regels van de taal. In het klassieke Latijn kan men geen samengestelde woorden maken met een voornaamwoord zoals 'zelf' of 'zich'. Voor een Cicero zou *suicida* de onzinnige betekenis hebben gehad van zwijnsmoordenaar (*sus* en *-cida*)

Het woord *suicida* verdwijnt na 1177 en duikt pas in 1656 weer op, bij de moraaltheoloog Caracmuel, die ook *suicidium* gebruikt – zie verderop.

Omdat de Kerk suicide als de ergste doodzonde beschouwde, verbood zij aan *suicidae* een kerkelijke begrafenis. Diverse concilies spraken uit dat zelfmoordenaars een 'hondenbegrafenis' moesten krijgen. Hun lijken moesten als die van andere misdadigers worden weggehouden van de gewijde grond van het kerkhof.

Figuur 1.6 Giotto's Desperatio

Wereldse autoriteiten volgden maar al te graag de richtlijnen van de Kerk, want de zorg om het geestelijk welzijn kon materieel voordeel opleveren. In de veertiende eeuw verklaarde de Engelse wet een suïcidant tot een misdadiger tegen zichzelf, een *felo de se*. De goederen van een zelfmoordenaar werden geconfisqueerd. Het heeft tot 1961 geduurd totdat de Engelse wet de strafbaarstelling van een (poging tot) zelfmoord ophief (in Ierland tot 1993). Wel werd in de praktijk al sinds de negentiende eeuw iedere betrokkene van rechtsvervolgning ontslagen op grond van dat hij niet bij zinnen, *non compos mentis*, was geweest.

Net als voor de oudheid ontbreken voor de middeleeuwen harde gegevens over het voorkomen van suïcide. De schamele kennis komt uit rechtszaken over zelfmoordenaars. Hierbij ging het om mensen bij wie iets te halen viel. Uit de schaarse gegevens komt naar voren dat zelfverhandig de meest voorkomende methode was. Zij werd gepraktiseerd in 32 van de 54 gevallen die door een Parijse rechtbank werden behandeld. Vrouwen zijn in dit bestand een kleine minderheid: 13 tegen 41 mannen (Schmitt, 1976). Nu kan een verhouding van 1:3 voor suïcide onder vrouwen en mannen op zichzelf de werkelijkheid weergeven, maar het lijkt toch waarschijnlijker dat de ratio bepaald werd door de bezitsverhoudingen.

3 Moraal en melancholie in de vroegmoderne tijd

De vroegmoderne tijd, de periode van renaissance, hervorming en barok, bracht een groter begrip voor de menselijke individualiteit. Sommigen gingen in hun terugkeer tot de antieke wereld zo ver dat ze zelfbeschikking over het leven als een onvoorwaardelijk mensenrecht beschouwden, zonder daarbij overigens de christelijke God te verloochenen. De Franse essayist Michel de Montaigne (1533-1592) die bijkans letterlijk temidden van de klassieken leefde – in de vorm van zijn bibliotheek – sprak zich uitdrukkelijk uit voor de autonomie van het individu. Zijn visie op suïcide is: ‘De meest vrijwillige dood is de mooiste. Leven is afhankelijk van het genoegen van anderen, dood van dat van onszelf. De wijze is niet de man die zo lang als maar mogelijk leeft, maar zolang als hij behoort. De natuur heeft ons slechts één intrede in het leven gegeven, maar wel honderdduizend wegen om het te verlaten. Als God ons in een toestand brengt waarin het veel erger is te leven dan te sterven, verleent Hij ons verlof om te sterven.’

Het Stoïcisme met zijn nadruk op plichtsgetrouw leven werd in deze cultuurperiode populair. Rubens’ picturale verheerlijking van Seneca’s dood is daarvan een concrete uiting. Seneca is dan ook als toneelschrijver een krachtige inspiratie voor het Europese drama. Shakespeare en zijn tijdgenoten voerden menige suïcide ten tonele. Suïcide voorzag de toneelschrijvers van eindeloze mogelijkheden om ethische problemen te dramatiseren en daarbij sterk emotionele effecten te bereiken. Als voorbeeld het zelfgesprek van Hamlet:

*To be, or not to be, – that is the question: -
Whether 'tis nobler in the mind to suffer
The slings and arrows of outrageous fortune,
Or to take arms against a sea of troubles,
(Hamlet III, I, r. 83 e.v.)*

De wanhoop die Hamlet ondervindt, komt niet van buiten in de persoon van een duivel, zoals die in middeleeuwse spelen optreedt. Er is dan ook geen sprake van een religieus conflict. Hamlet is voor de moderne mens herkenbaar als een gekwelde psyche. Het concept van de ‘Roman

death' dat door Cato Uticensis wordt gerepresenteerd, komt voort uit de idealisering van de Romeinse waarden. Macbeth schiet in dit opzicht schromelijk te kort als hij zegt:

Why should I play the Roman fool? (V, III, 1)

Niet alleen komt er meer aandacht voor het zielsconflict in de individuele mens, ook probeert men voor het eerst suïcidale neigingen algemeen te verklaren. Melancholie werd als een katalysator aangewezen en dan wel in de letterlijke zin, dat wil zeggen een overmaat van zwarte gal ten koste van de andere drie lichaamshumoren. Aldus verklaarde Robert Burton (1577-1640) in zijn *Anatomy of Melancholy* (1621) de oorzaak van suïcide. In de zeventiende en achttiende eeuw wordt het Engelse klimaat verantwoordelijk gesteld voor de Engelse ziekte van de suïcide – men is er dan van overtuigd dat zich in Engeland de meeste gevallen voordoen. Maar als de oorzaken buiten de mens liggen, moet men terughoudend zijn in het oordeel. Burton zegt dit van suïcidanten: 'Of their bodies we can dispose, but what shall become of their souls, God alone can tell (...) God is merciful unto us all.'

Het wordt eentonig, maar ook voor deze periode beschikken we niet over harde gegevens die generalisaties over de werkelijkheid mogelijk maken. De juridische stukken laten een toename zien van de gevallen van vermoede suïcide die door de Engelse *King's Bench* tussen 1510 en 1580 werden behandeld, namelijk van gemiddeld 6 tot 94 per jaar, maar deze toename heeft alles te maken met de inhaligheid van de gerechtelijke lijkschouwer en de hofkapelaan. De lijkschouwer kreeg namelijk 13 shilling en 4 penny voor ieder bewezen geval van zelfmoord, terwijl de goederen aan de kapelaan vervielen. Geen wonder dat het in veel gevallen om rijke kooplieding.

Intellectuelen als Montaigne, Shakespeare en Burton stonden nog betrekkelijk alleen in hun genuanceerde benadering. Onder de grote massa bleef het christelijke taboe onaangevochten. Misschien schoot het zelfs dieper wortel dan tevoren doordat zowel de hervorming als de rooms-katholieke reactie van de contrareformatie een moreel offensief begonnen. Meer dan tevoren werd het individu op zijn verantwoordelijkheid aangesproken.

De ontorende behandeling van de lijken van zelfmoordenaars bereikte in deze periode een hoogte- of dieptepunt. Er waren allerlei plaatselijke varianten. Heel vaak werd het lichaam niet door de deur naar buiten gedragen, maar door het venster. Soms werd er speciaal een gat in de muur gemaakt. Het lijk werd over straat gesleept, al dan niet op een slee. Op het galgenveld buiten de stad werd het opgehangen of in een gevorkte staak, een mikke, gestoken. Net als bij de andere misdadigers verwachtten de autoriteiten een afschrikwekkende werking van deze bestraffing.

Als het lijk tot onkenbaarheid toe was vergaan werd het buiten het kerkhof begraven, soms bij een kruispunt van wegen, een sinistere plaats. Vaak werd hierbij de normale behandeling bewust omgedraaid. Het lijk werd met gezicht naar beneden onder de grond gestopt en in de richting noord-zuid in plaats van west-oost, de richting die een soepele opstanding op het einde der tijden verzekerde. Ten overvloede werd soms nog een paal door het lichaam gedreven om het de zelfmoordenaar onmogelijk te maken uit het graf op te staan. Kerkelijke autoriteiten gaven hun zegen aan deze praktijken. Zij waren nog steeds overtuigd dat zelfmoord de meest verfoeilijke zonde was.

Figuur 1.7 Mishandeling van zelfmoordenaarslijken

Martin Luther (1483-1546), die als voormalig augustijn doordrenkt was van de strikte opvatting van de kerkvader, zag in iedere suïcide de listigheid van de duivel. In een brief van 10 juli 1540 schreef hij aan zijn vrouw dat de satan zich deed gelden in Eisenach. Hij zette mensen aan tot brandstichting en suïcide. Ook het verwaarlozen van de eigen gezondheid door te weigeren medicijnen te gebruiken, kan de zonde van suïcide met zich brengen. Overigens schrikt het lutheranisme van oudsher terug voor een absolute veroordeling van een zelfmoordenaar. Alleen God heeft inzicht in de diepste roerselen van de ziel dus alleen aan Hem is het oordeel.

De hevige godsdienststrijd van de zestiende en zeventiende eeuw leidde tot verwijten dat in de andere kerk suïcide meer voorkwam dan bij de eigen – uiteraard ware – kerk. Zo meenden tegenstanders van het calvinisme zeker te weten dat de predestinatieleer tot melancholie en suïcide leidde. Johannes Calvijn (1509-1564) zelf betrok suïcide niet in de bespreking die hij aan het gebod 'Gij zult niet doden' wijdde. Voor de calvinisten en de meeste protestante kerken is dat het zesde gebod, voor katholieken, lutheranen en anglicanen het vijfde. Als Calvijn in een ander verband over de kwestie spreekt, legt hij de nadruk op de intentionaliteit. Judas blijft voor hem de aartzondaar, want zijn wanhoop was geen waar berouw. Hij vertrouwde niet op Gods genade. Daarom was zijn wanhoop 'niet meer dan een soort drempel naar de hel'. Tot de dag van vandaag is voor orthodoxe protestanten suïcide de meest verfoeilijke zonde (Exalto, 1982).

In principe hielden anglicanen en rooms-katholieken zich aan het oude taboe, maar ze waren eerder geneigd geestelijke onevenwichtigheid als een verontschuldiging aan te nemen. Een voorbeeld van deze pastorale benadering is Juan Caramuel (1606-1682). Lang is gedacht dat hij de eerste was die het latininoïde neologisme *suïcida* creëerde, maar dat dateert, zoals eerder beschreven, uit 1177. Wel heeft hij in de tweede, uitgebreide druk van zijn *Theologia Moralis* die in 1656 in Rome uitkwam, als eerste het woord *suïcidium* voor de daad. Bij de behandeling van het vijfde gebod gebruikt hij beide termen, maar voegt wel een verklaring toe, wat erop wijst dat ze zeker niet gangbaar waren. Hij herhaalt het officiële kerkelijke standpunt dat het dodingsverbod evenzeer jezelf geldt als een ander. Bij de nadere discussie, de *Quaestio*, blijkt hij soms genuanceerder wanneer het over concrete gevallen gaat. In het eerste voorbeeld kent hij echter geen twijfel. Het gaat om een koninklijk secretaris in Brussel. De man werd verhangen aangetroffen. De rechters verordenden de beul om het lichaam ondersteboven aan de galg buiten de stad te hangen, een volkomen terechte waarschuwing voor anderen, vindt Caramuel. Want aangezien er geen sprake was van ziekte, had hij in zijn verdorvenheid een doodzonde begaan.

Bij het tweede geval was Caramuel persoonlijk betrokken. Als vicaris van de aartsbisschop van Praag had hij te beslissen wat er met het lijk van een parochiegeestelijke moest gebeuren. De man had aan aanvallen van zwaarmoedigheid geleden. Op een ochtend ging hij naar een vriend toe en zei: 'Hoe gelukkig was ik toen ik nog maar één hoofd had, maar al sinds eergisteren lijd ik onder de last en zou willen dat er twee verwijderd worden.' De dokter die te hulp werd geroepen kon hem niet uit het hoofd praten dat hij drie hoofden had. In deze waan ging de priester naar huis en verhing zich. Volgens Caramuel meende de man een van zijn overtolige hoofden te verwijderen terwijl hij zijn echte hoofd te pakken had. Hoewel Caramuel vond dat het lichaam van de geesteszieke geestelijke in gewijde grond had mogen worden geborgen, dwongen de bijgelovige Bohemers de beul het lijk in een veld te begraven.

In het derde geval was er duidelijk sprake van godsdienstwaanzin. Een lekenbroeder van een klooster begon verschijningen te krijgen. Hij vertelde zijn vrienden dat de Moeder Gods hem enige relikwieën van haar maagdelijke lichaam had gegeven. Toen ze hem vroegen ze te laten zien, toonde hij twee brokken witte was. Hij hield zijn gelijk vol, maar wurgde zichzelf in de volgende nacht. De prior liet hem in ongewijde grond begraven. Vier jaar later hoorde de inspecteur van de kloosterorde van het geval en gaf de opdracht het lichaam naar gewijde grond over te brengen, maar dat gebeurde niet. Caramuel heeft respect voor de motieven van zowel de prior als de inspecteur. Onder geen beding mocht er opzien worden gebaard. Daarom was zijn advies in het geheim de plaats van het lijk te wijden. Met deze voorbeelden staaft Caramuel zijn stelling dat velen door ernstige ziekten tot waanzin vervallen. Als ze zich dan doden, begaan ze geen zonde.

Caramuel kan dus gezien worden als de schepper van het Latijnse *suïcidium*. Deze nieuwvorming is een reflectie van de levendige debatten die in die periode over suïcide werden gevoerd, ook in de levende talen. Niet voor niets vormen de moderne talen dan ook eigen woorden: self-murder en Selbstmord. 'Selbstmörder' komt voor in het beeldwoordenboek Latijn dat de Tsjechische theoloog en pedagoog Amos Comenius (1592-1670) in 1658 voor het eerst in Neurenberg uitgaf. De *Orbis Sensualium Pictus* (de getekende wereld van de zintuiglijkheden) wilde de leerlingen niet alleen door afbeeldingen waarin nummertjes verwijzen naar de Latijnse verklaring concrete zaken leren, maar ook de christelijke zedenleer.

Na de kenmerken van lijdzaamheid, *Patientia*, te hebben verheerlijkt geeft Comenius aan wat

het gemis van die christelijke deugd voor treurige gevolgen heeft, in de Duitse parallelle vertaling: 'Dargegen ein Ungeduldiger heulet, wehklaget, wüetet wider sich selbst, widerbellet als ein Hund und gewinnt doch nichts damit; Endlich verzweifelt er und wird ein *Selbstmörder*.' In het Latijn geeft Comenius 'zelfmoordenaar' opvallend genoeg weer met het Griekse *Autochir*, iemand die de hand aan zichzelf slaat. Goed latinist als hij is, gebruikt hij *suicida* niet, hoewel hij het woord misschien niet kent: Caramuels *Theologia Moralis* was tenslotte pas twee jaar tevoren in Rome uitgekomen. In de tweede druk, die wegens ongekend succes al een jaar later nodig was, zet Comenius tussen haakjes achter *Autochir* ter verklaring een Latijns neologisme *propricida*, zoiets als 'eigenmoordenaar'.

4 Rede en romantiek in de achttiende eeuw

Hoewel John Donne (1572-1631), dichter en priester, ruim voor de achttiende eeuw leefde, loopt hij in bepaalde opzichten vooruit op de verlichting. Toen pas kreeg het essay dat hij in 1608 over suïcide schreef zijn weerklink (het werd trouwens pas na zijn dood tussen 1644 en 1647 door zijn zoon gepubliceerd). Het geschrift heeft de titel *Biathanatos*, Grieks voor 'gewelddadige (dat wil zeggen onnatuurlijke) dood', al in de oudheid in het bijzonder voor suïcide gebruikt (Rudick & Pabst Battin, 1982). Donne, die toegeeft zelf bij tijd en wijlen aanvechtingen te hebben gehad om het leven te beëindigen, waarschuwt tegen een onvoorwaardelijke veroordeling van suïcide. Het enige criterium dat telt is immers de intentie en die kunnen we meestal niet achterhalen. De christelijke martelaren brachten eigenlijk hun eigen dood teweeg en toch zal niemand hen zelfmoordenaars noemen, want hun intenties waren van de hoogste orde. Het sterkste argument levert Jezus zelf. Offerde Hij niet als goede herder Zijn leven op voor het hoogste doel, de verlossing van de mensheid?

Zelfs de belangrijkste vertegenwoordiger van de Britse verlichting, David Hume (1711-1776), gebruikte nog theologische argumenten. Terecht stelt hij vast dat de bijbel suïcide nergens uitdrukkelijk veroordeelt. Voor hem is dit overigens slechts een bijkomend argument voor het

Figuur 1.8 Comenius Patientia

CXIV PATIENTIA
DIE GEDULD

betoog dat hij in *On Suicide* opzet. Stel je voor dat mensen lijdzaam de natuurverschijnselen, zoals het weer, zouden ondergaan omdat ze anders de natuurlijke processen zouden verstoren. Mag je niet je hoofd wegtrekken om aan een vallende steen te ontsnappen? Als het moreel verantwoord is om de werking van de natuur te verstoren, is het ook moreel verantwoord om het leven zelf te verstoren door bloed af te leiden van zijn natuurlijke loop in de bloedvaten. Hume beroept zich hierbij op het persoonlijke zelfbeschikkingsrecht, de *native liberty*. Bovendien is het soms gunstig als iemand zich de dood aandoet. Uiteindelijk is het aan het individu om uit te maken of zijn leven van enig nut voor de samenleving is. Net zoals iemand kan besluiten zich aan de maatschappij te onttrekken door met pensioen te gaan, heeft ieder individu het recht het leven vaarwel te zeggen. Niemand ondervindt immers schade van dat gedrag?

Humes libertijnse opstelling spoorde met de gedachten van de Franse 'philosophes'. Montesquieu (1689-1755) had in de mond van een verzonnen Pers die Europa bezocht het volgende argument gelegd: 'het leven is mij als een gunst gegeven. Dus mag ik het teruggeven als het niet langer een gunst is. Als ik suïcide bega, gebruik ik mijn onvervreembare recht' (*Lettres persianer*, 76). Dergelijke gedachten raakten meer en meer verbreid. Ze tastten het morele gezag van de kerk aan en maakten de weg vrij voor de principiële herwaardering van suïcide die de Franse Revolutie van 1789 bracht.

Zoals voor de hele pre-industriële wereld zijn ook voor de achttiende eeuw slechts gefilterde feiten en anekdotische gegevens beschikbaar. Vooral door het vrije, open klimaat kennen we uit Groot-Brittannië nogal wat losse gevallen. Toen verlustigde de Britse pers zich in schokkende feiten. Gevallen van suïcide deden het als nieuws altijd goed. Hierdoor ontstond binnen en buiten Engeland de indruk dat suïcide er zeer frequent voorkwam zodat de uitdrukking *The English Malady* gangbaar werd. Dat was de titel van een werk dat de verontruste arts George Cheyne in 1733 publiceerde. Hij weet het trieste Engelse record voor suïcide aan het toenemende atheïsme, aan de moderne hedonistische filosofie en aan het sombere Engelse klimaat.

Voor de laatste decennia van de achttiende eeuw hebben we een klein aantal gevallen in Pruisen. Hierbij verdronken 136 mensen zich, 53 maal verhing men zich, in 42 gevallen werd een vuurwapen gebruikt en 8 keer sneed iemand zich de keel door. Voor het eerst duikt het vuurwapen op als een instrument voor suïcide. Dit verschijnsel heeft wel te maken met de omstandigheid dat ongeveer de helft van de betrokkenen soldaat was. In zoverre is het corpus zeker niet representatief.

We zitten dan al in de periode van *Sturm und Drang*. In deze preromantische tijd schrijft Goethe (1749-1832) de roman *Die Leiden des jungen Werthers*, een werk dat bij zijn verschijning in 1774 een suïdegolf teweegbracht. Menig adolescent spiegelde zich aan Werther, door zich zoals de romanfiguur te kleden of door het boek als laatste lectuur te lezen.

De kenterende opvattingen bleven in de verlichting zeker niet beperkt tot de intellectuele elite. Vaker dan tevoren werd een suïcidant verontschuldigd als iemand die niet bij zinnen was. Het is geen toeval dat in de achttiende eeuw talrijke huizen voor geesteszieken werden opgericht. De veranderende houding van de maatschappij had ook tot gevolg dat de lijken van suïcidanten steeds minder vaak werden geschonden.

5 Moloch van de negentiende-eeuwse metropool

De Franse Revolutie maakte een einde aan de criminalisering van suïcide. Andere Europese staten volgden min of meer schoorvoetend de Franse wetgeving. Zelfs in Engeland werd in 1824 bepaald dat suïcidanten niet langer bij kruispunten moesten worden begaven. De begrafenis vond nog wel steeds 's nachts plaats, zonder religieus ceremonieel.

Een suïcidant werd nu eerder als een zieke dan als een zondaar beschouwd. Niet langer werd in geval van een suïcidepoging een geestelijke ingeschakeld. Het was de arts die verscheen. In de loop van de negentiende eeuw werd suïcide steeds meer gemedicaliseerd. Allereerst werd de oorzaak gezocht in fysieke symptomen, zoals een dikke schedelwand. Later ontwikkelde de geneeskunde van de ziel zich en begonnen psychiaters de oorzaak te zoeken in een zieke geest.

Niet alleen psychiatrie en psychologie zijn een product van de negentiende eeuw, ook de sociologie is dat. De ontwikkeling van de sociale wetenschap is het gevolg van de bezorgdheid over veranderingen van de maatschappelijke verbanden. Miljoenen mensen maakten niet langer deel uit van de verbanden van familie, dorp en kerk. Ze raakten verloren in de grote stad, die als een vervreemdende moloch werd ervaren. Metropolen als Londen, Parijs, Wenen en Sint-Petersburg waren berucht om hun hoge suïcidecijfers. De grote romanschrijvers van de negentiende eeuw exploiteerden het thema van de onschuldige, jonge vrouw die naar de grote stad trekt, daar door een heer verleid wordt en zich in wanhoop in de Theems, Seine, Donau of Nawa stort. In Dostojewski's roman *Demonen* treedt de jonge Kirilov op, een man van een nietzscheaanse amoraliteit. Hij is ervan overtuigd dat hij een god wordt door volstrekt vrijwillig uit het leven te stappen. Zo'n monster is voor Dostojewski het product van de grote stad.

De belangstelling voor suïcide wordt gevoed door het feit dat voor het eerst harde gegevens bekend worden. Het hygiënische offensief, dat steden van riolen en waterleidingen voorzag, drong epidemische infectieziekten terug. De snel toenemende medische kennis verlengde de levensverwachting aanzienlijk. Bovendien werd overal de wettelijke plicht ingevoerd van ieder sterfgeval de doodsoorzaak vast te stellen. Voor het eerst kwamen er sterftestatistieken, waarin suïcide als een niet te verwaarlozen doodsoorzaak opdook.

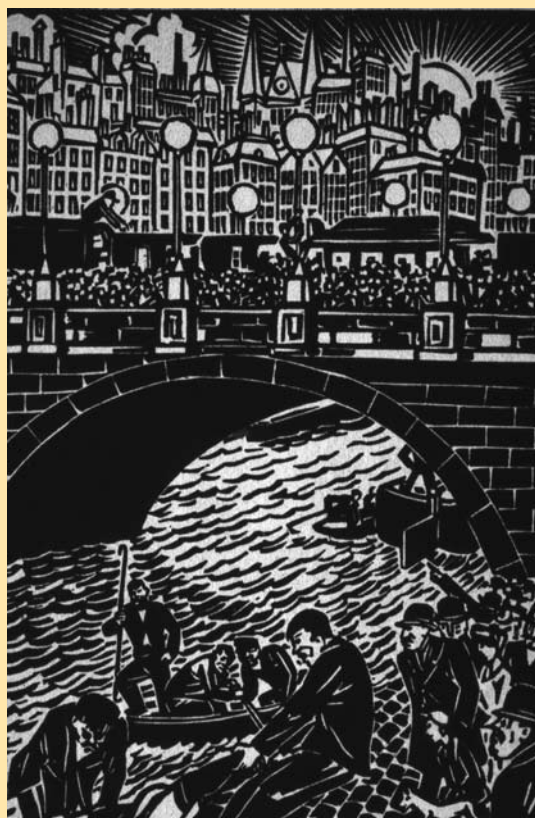
De statistieken maken het ook mogelijk zicht te krijgen op de methoden. Ze laten een toename zien van het gebruik van dodelijke medicijnen. In het victoriaanse Engeland van 1861 werden zulke middelen in 7% van alle gevallen gebruikt, terwijl zelfverhanging voor 48% van de suïcides verantwoordelijk was (Anderson, 1987). In 1911 was het aandeel van dodelijke drugs verdubbeld, 14% dus, terwijl het aandeel van verhanging was gedaald tot 29%. Nieuwe middelen verschenen op het toneel: pistolen, zich voor de trein werpen of zich van hoogten storten, zoals de Eiffeltoren of de wolkenkrabbers die het silhouet van de miljoenensteden bepaalden.

De moderne massamaatschappij maakte individuen ziek, daarvan waren vele waarnemers overtuigd. Deze overtuiging wordt uitgedragen door de titel *Der Selbstmord als sociale Massenerscheinung der modernen Civilisation*, een boek dat in 1881 in Wenen uitkwam. Het was geschreven door Thomas Masaryk (1850-1937), die de eerste president van Tsjecho-Slowakije zou worden (1918-1935).

Masaryk en anderen mengden allerlei soorten mogelijk relevante gegevens door elkaar, zoals het klimaat en de schijngestalten van de maan. Émile Durkheim (1858-1917) onderscheidde zich principieel van deze voorlopers door zich te beperken tot de verbanden tussen de samenleving en het individu. In die zin is *Le suicide* van 1897 het eerste echte sociologische werk. Zoals meer in detail zal worden uiteengezet in hoofdstuk 5, betoogt Durkheim dat de maatschappij de mens reguleert en integreert. Als de integratie te sterk is, kan het individu zich verplicht voelen zijn leven voor het nut van het algemeen op te offeren. Deze 'altruïstische' suicide komt voor in bepaalde, vroege maatschappijen en in de moderne tijd nog in de militaire wereld. Diametraal daartegenover staat 'le suicide égoïste', begaan door het moderne individu dat onderhevig is aan 'désintégration'. Het ontbreken van het verband van de (katholieke) religie, het dorp, een huwelijkspartner en kinderen zijn stuk voor stuk desintegrerende factoren, waarvan de risicowerking aan de hand van vergelijkende statistieken wordt aangetoond.

Sinds Durkheim heeft het sociaalpsychologische paradigma het denken over suicide beheerst. Het is zeker niet alleen de wetenschap die het verschijnsel zo benadert. Ook het moderne publiek denkt populair sociologisch en psychologisch. Als zich een geval van suicide in de eigen omgeving voordoet, is iedereen geneigd te zoeken naar een clou in de omstandigheden of de

Figuur 1.9 Frans Masereel: een houtsnede uit *La ville*

levensgeschiedenis, zoals een ongelukkige jeugd. In de middeleeuwen en de vroegmoderne tijd werden de listen van de duivel achter iedere suïcide verondersteld. Toen was het niet de psychiater die verscheen aan het bed van degene die een zelfmoordpoging had overleefd, maar een priester. Deze aflossing van de bedwacht markeert de omslag in het denken over suïcide van zonde naar ziekte.

6 Conclusies

In de oudheid trad wel de huisfilosoof op als geestelijke raadsman voor iemand die zich uit het leven wilde leiden. Nu zien we in Nederland consulenten van *De FINDER* optreden om een suïcide te begeleiden. Een geval als dat van Brongersma, die in 1998 met medische hulp een einde maakte aan zijn leven omdat hij het zat was, heeft in Nederland de discussie aangewakkerd of de wetgeving die hulp bij euthanasie legitimeert in het geval van onverdraaglijk en ongeneeslijk lichamelijke lijden, niet tekort schiet. Is genoeg hebben van het leven, het Romeinse *taedium vitae*, niet een afdoende motief?

In België is euthanasie mogelijk in geval van ondraaglijk psychisch lijden dat het gevolg is van een door ziekte of ongeval veroorzaakte aandoening en dat niet geneigd kan worden. In een postchristelijke wereld die sceptischer is geworden over het medicaliseren van suïcide, ontwikkelt zich een nieuwe ontvankelijkheid voor de antieke idee van de *mors voluntaria*. Zo kan de geschiedenis zowel bestaande paradigma's verklaren als alternatieven suggereren.

Literatuur

- Anderson, O. (1987). *Suicide in Victorian and Edwardian England*. Oxford: Oxford University Press.
- Bähr, A. & Medick, H. (2005). *Sterben von eigener Hand. Selbsttötung als kulturelle Praxis*. Keulen: Böhlau.
- Bohannon, P. (Red.) (1960). *African Homicide and Suicide*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Brunschwig, H. (1947). *La crise de l'état prussien a la fin du XVIIIe siècle et la genèse de la mentalité romantique. Thèse Lettres*. Parijs: Presses Universitaires de France.
- Donaldson, I. (1982). *The Rapes of Lucretia. A Myth and its Transformations*. Oxford: Oxford University Press.
- Exalto, K. (1982). *Geen hand aan u zelf. Gedachten over zelfmoord*. Kampen: Kok.
- Hooff, A.J.L. van (1990a). *Zelfdoding in de antieke wereld*. Nijmegen: SUN.
- Hooff, A.J.L. van (1990b). A longer life for 'suicide', *Romanische Forschungen*, 102, 255-259.
- Hooff, A.J.L. van (1999). The image of ancient suicide. *Syllecta Classica*, 9, 47-69.
- Hooff, A.J.L. van (2004a). Paetus, it does not hurt. Altruistic suicide in the Greco-Roman world. *Archives of Suicide Research*, 8, 43-56.
- Hooff, A.J.L. van (2004b). Antieke artsen en euthanasie. In H.F.J. Horstmanshoff & J.J.E. van Everdingen (Red.), *De eed van Hippocrates*. Overveen/Alphen aan den Rijn: Belvédère/Medidact.
- Rudick, M. & Pabst Battin, M. (Red.) (1982). *John Donne Biathanatos*. New York/Londen: The Facsimile Text Society.
- Rütten, Th. (1997). Medizinethische Themen in den deontologischen Schriften des Corpus Hippocraticum. In *Médecine et morale dans l'antiquité. Entretiens sur l'antiquité classique*. Vandoeuvres-Genève: Fondation Hardt, 65-120, speciaal 68-98.
- Schmitt, J.-C. (1976). Le suicide au Moyen Age. *Annales économies sociétés civilisations*, 31, 3-28.
- Wacke, A. (1980). Der Selbstmord im römischen Recht und in der Rechtsentwicklung. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*, 97, 26-77.